

INDEPENDENȚA ROMÂNIEI ȘI "CONCERTUL EUROPEAN" 1875-1878

Gheorghe Cliveti

În devenirea relațiilor internaționale, stările de tensiune au tins spre cotele lor maxime în acele momente sau perioade - de regulă scurte - când determinațiile de substrat ("forțele profunde") au răzbătut cu o deosebită vigoare la suprafața raporturilor politice. Aceștia din urmă li s-a imprimat, în secvențele temporare respective, un ritm foarte alert și o mult mai largă deschidere a gamei modalităților lor de desfășurare. De aici au rezultat și trăsăturile excepționale ale împrejurărilor situate sub semnul confruntărilor și căutărilor menite rezolvării unor contradicții sau necesități presante, semn sub care s-a aflat și contextul politic european în anii 1875-1878.

Fenomenul cel mai important din anii menționați a fost "criza orientală", redeschisă de Insurecțiile din Bosnia și Herțegovina. "Marea criză" - cum o apreciază unii istorici¹ - s-a derulat într-o manieră ce a permis dezvoltarea componentelor problemei orientale în întreaga lor complexitate. Principalii interpreți ai noului "act oriental" au fost naționalitățile oprimate, a căror ridicare la luptă a învederat, o dată în plus, imperativul soluționării "chestiunilor din sud-est" în funcție de realitățile etnice, sociale, culturale și religioase din zonă, soluționare în totală disonanță cu cadența desuetului "quadril al balanței forțelor" (echilibrului marilor puteri)². Intervenind în disputele dintre Înalta Poartă și "supușii creștini", marile puteri au trebuit "să-și reamintească" de angajamentele colective pe care și le-au asumat în 1856 și reconfirmat la 1871. La 30 martie 1856, prin tratatul de la Paris, Principatele Române au fost plasate sub garanția colectivă a puterilor europene, "obligație solidară și indivizibilă"³, asumată de "cei mari" sub auspiciile "concertului european", altfel spus, în numele "intereselor generale", ale ordinii fondate pe tratate internaționale⁴. Prin amintitul tratat din 1856, marile puteri au admis principiul consultării "populațiilor moldo-vlahe" asupra "organizării lor viitoare". Și cum bine se știe, "cele mai mari dorințe" - Unirea, autonomia deplină, prințul străin și guvernământul reprezentativ -, proclamate de adunările ad-hoc de la Iași și București în 1857, au fost menite să consacre "ființa politică" a statului român modern. În cazul că puterile garante și curtea suzerană (Turcia) ar fi recunoscut "dorințele" românilor, s-ar fi produs, în contextul european, un fapt de o semnificație excepțională: admiterea de "diplomația concertată" a realizării unui organism politico-statal în temeiul "principiului național". N-a fost însă să fie așa, fiindcă, în loc de o atare admitere, sperată de români, marile

puteri au recurs la o "soluție heteroclită" (Convenția de la Paris din 1858), exprimând un regim de cenzură internațională aplicat veleităților de Unire și Independență ale unei națiuni în plină afirmare. Față de soluția diplomației europene românii au replicat prin energica politică a faptului împlinit⁵, ale cărei pusee de referință au survenit la 1859, 1864 și 1866, încât ordinea contractată de "cei mari", la 1856, în cazul Principatelor, va ajunge în totală discordanță cu sensul devenirii realităților de la Dunărea de Jos. Acuzând și colapsul politicii "de concert" în vestul european, ca urmare a conflictului franco-german din 1871, exponenții "marii politici" au înțeles, cu prilejul conferinței de la Londra din 1871, să reconfirme angajamentele lor colective în scopul asigurării "ordinei orientale". Însă, datorită succesivelor eludări ale "ordinei garantate în Orient", ce anticipaseră ora adevărului - "criza orientală" -, marile puteri vor trebui să admită, la 1875, că reluarea unei "partituri europene" la diapazonul la care s-a concertat în 1856 la Paris nu mai era posibilă. Încercările "curților garante" de a estompa sau dirija, prin acte și acțiuni politico-diplomatice, ostilitățile din sudul Dunării au întâmpinat un refuz, mai întâi disimulat, apoi (la 1876-1877) categoric din partea Porții. Aceleași încercări, care au fost departe de a proba un consens real al inițiatorilor, nu au fost nici în măsură să oblitereze hotărârea fermă a bosniacilor, herțegovinenilor, bulgarilor, sârbilor și muntenegrenilor de a renunța la lupta pentru împlinirea dezideratelor lor naționale. Eșuarea tentativelor de lichidare a crizei pe calea medierilor diplomatice a fost cauzată, nu mai puțin, și de dimensiunile grave dintre contractanții ordinei, fapt de care a profitat Rusia, "marea curte pravoslavnică" izbutind, după eforturi asidue, depuse mai bine de douăzeci de ani, să realizeze din nou posibilitatea intervenției unilaterale "în favoarea creștinilor ortodoxi din Imperiul otoman". A fost pusă în evidență astfel "defecțiunea finală" a puterilor garante, semn că și în afacerile orientale s-a renunțat, în formă și în fapt, la parametrii diplomației concertate. Pentru conformitate, ideea de garanție colectivă nu se va mai regăsi în nici una dintre clauzele tratatului de la Berlin (1878).

În împrejurările internaționale de maximă încordare din anii 1875-1878 România și-a cucerit independența de stat. Înfăptuirea Independenței - "suma vieții noastre istorice", cum o definea Eminescu - s-a impus atunci cu necesitate, ea fiind menită să asigure și să consolideze existența politico-statală a "Vechii României", reprezentând, totodată, condiția sine qua non a apropierii momentului împlinirii unui alt deziderat de prim ordin al națiunii: Marea Unire. În fond, între eforturile în vederea realizării independenței de stat a României și rezistența "fraților" din cuprinsul imperiilor vecine, amenințați cu pericolul deznaționalizării, exista o legătură strânsă, organică. Nu întâmplător, în epocă, era foarte răspândită convingerea că o Românie, chiar și independentă, cuprinzând în granițele ei numai Valahia și Moldova "sfâșiată", nu putea constitui decât o entitate politico-juridică, centrul său de greutate, etnic și geografic, rămânând în exterior⁶. Alături de rațiunile

invocate, ce țineau de mersul luptei naționale, înfăptuirea Independenței era reclamată și de cerințele dezvoltării economico-sociale, România trebuind să dispună, în deplină libertate, de toate pârghiile politicii economice, pentru a nu risca să ajungă o "colonie europeană", prin continuarea rămânerii sale în afara "ariei" continentului unde avusese loc sau era în plină desfășurare revoluția industrială și unde procesele modernizării infrastructurii societății confirmau din plin valabilitatea complexului național. Și nu în cele din urmă, necesitatea independenței era o stare de spirit a întregii români, animată de acțiunea factorilor culturali, sentimentale, confesionali sau educaționali.

Necesitatea de însuși sensul devenirii noastre istorice, independența a fost proclamată în memorabila zi de 9 mai 1877 și a primit consacrarea supremă prin jertfa de sânge a "junei și bravei armate române". Operă a întregii națiuni⁷, cucerirea independenței s-a remarcat și printr-un profund impact internațional. Este o realitate ale cărei aspecte, de o diversitate aparte, au fost, în mare măsură, elucidate⁸. Și totuși, parcurgerea vastei literaturi aferente "momentului Independenței" permite să se constate unele discrepanțe serioase între modalitățile de apreciere a contextului extern, în care România și-a dobândit atributul definitiv al suveranității de stat. Discrepanțele persistă mai ales în legătură cu răspunsul la întrebarea dacă împrejurările internaționale au fost de o duritate extremă sau dacă au fost prielnice acțiunii naționale românești. La prima vedere, varianta a doua de răspuns apare logică, fiindcă românii au putut să-și împlinească atunci un deziderat multisecular. Lucrurile se prezintă însă cu mult mai complicate dacă raportăm pe au putut la au trebuit. Aceasta deoarece, actele și acțiunile făptuitorilor Independenței s-au situat mai curând sub semnul unui imperativ presant decât sub auspiciile unui posibil dat. Românii și-au cucerit neatârnamarea la 1877-1878 depășind un context ostil și nu doar știind să se folosească, cu abilitate, de circumstanțe favorabile. Dovada elocventă în acest sens, proclamarea independenței a trebuit să aibă ținuta unui mare și decisiv fapt împlinit.

Complicarea situației externe a României a decurs treptat, începând să se contureze din chiar momentul declanșării ostilităților în sudul Dunării. Problema, de o stringență deosebită, care se punea pentru statul român era aceea de a se evita "prinderea" teritoriului național între ostilitățile amintite și intervenția unei mari puteri (era vizată îndeosebi Rusia)⁹. La București s-a intuit cu exactitate că de incitarea bosniacilor și herțegovinenilor la revoltă nu au fost străine intrigile austro-ungare și rusești¹⁰. În plus, erau bine cunoscute preparativele bulgarilor¹¹, de care se interesau îndeaproape și cercurile politice, militare, sau cultural-religioase de la Petersburg¹². Datorită poziției sale geografice și statutului său juridic internațional, România s-a aflat, de la bun început, într-un strâns contact cu derularea evenimentelor din Balcani. Modalitatea în care ea a fost prinsă "în vâltoarea crizei orientale" a prezentat însă trăsături mult distincte față de cele oferite

de acțiunile celorlalte state mici din sud-est. Serbia și Muntenegru "au sărit", la 1876, în ajutorul fraților de sânge și credință, acțiunile lor fiind în acel an încurajate sau sprijinite de Rusia și "acceptate" de alte mari puteri (din interese ori sub presiunea opiniei publice). O intrare a României în acțiune sub forma unui gest spontan a fost, în anul amintit, imposibilă. Eventualitatea unui sprijin extern s-a dovedit cu totul exclusă. Toate puterile garante au fost împotriva implicării directe a statului român în desfășurarea ostilităților din Balcani. României i s-au refuzat până și cererile referitoare la garantarea neutralității și integrității teritoriale. Garanții i-au indicat, e drept, o conduită, de neutralitate, echivalentă, în fapt, pasivității, conduită total inacceptabilă în contextul disputelor menite să schimbe radical configurația politico-statală a sud-estului european. Atitudinile garanțiilor au fost dictate de rațiuni ce se intersectau într-o recunoașterea faptului - demonstrat și de cursul evenimentelor - că intrarea în acțiune a României putea avea consecințe deosebite asupra deznodământului disputelor menționate. Nu pot fi omise, dintre rațiunile ce au cântărit mult în determinarea atitudinilor "marilor cabinete" (îndeosebi ale celui de la Viena), nici precauțiile față de implicațiile, previzibile, ale independenței și acțiunii militare românești asupra stărilor de spirit din Europa centrală. Fiind plasată "în punctul culminant al situațiunii europene"¹³, România a trebuit, înainte de a recurge la acțiunea armată, să-și proclame independența, act de energie și curaj, pe care nu l-au făcut Serbia și Muntenegru. România și-a proclamat independența într-un moment extrem de dificil, care s-a constituit într-un veritabil examen de maturitate în fața istoriei. Eludând suzeranitatea de sorginte medievală a Porții și lăsând fără obiect regimul de garanție colectivă a marilor puteri, actul energic de la 9 mai 1877 a consemnat decizia națiunii române de a-și lua definitiv soarta în propriile mâini, decizie căreia, participarea la războiul din Balcani, i-a adus o înaltă și eroică consacrare.

Propunându-ne, în lucrarea de față, să reliefăm modalitatea în care actele și acțiunile circumscrise cuceririi independenței României s-au raportat față de "defecțiunea finală" a puterilor garante, nu credem necesar să reluăm - fie și sub forma unei "repede priviri" - cunoscuta desfășurare a evenimentelor. Recurgând la așa ceva, nu am face decât să spicuiem dintr-o vastă literatură de specialitate, a cărei comprimare de orizontală s-ar dovedi pe cât de anevoioasă pe atât de inutilă, aici. Credem, de asemenea, că un rost deosebit nu și-ar afla nici o eventuală încercare de a face dreptate diverselor controverse, decelabile în cuprinsul istoriografiei independenței, istoriografie care, deși copleșitoare ca întindere, nu a atins încă valoarea sau savoarea celei a Unirii Principatelor. Ceea ce prezintă interes direct, din optica problematicii pe care o abordăm, sunt acele aspecte ce evidențiază sensul și semnificațiile ultimelor ocurențe situate sub incidența garanției internaționale aplicate părții române. Sunt aspecte care, prin însăși calitatea lor, se impun atenției dintr-o dublă perspectivă - din interior (românească) și

din afară (europeană) - cu posibilitatea unor etapizări revelatoare pentru dialectica raportului continuitate - discontinuitate în procesualitatea istorică.

Într-o primă etapă - de la izbucnirea insurecțiilor în Bosnia și Herțegovina până în iulie 1876 - atitudinile cercurilor politico-guvernamentale europene s-au axat pe ideea oportunității identificării posibilităților de lichidare a "crizei orientale" la dimensiunea ei "balcanică". Alerta diplomatică din primăvara anului 1875 etalase preocupările marilor cabinete de a se evita izbucnirea unui conflict general european¹⁴, preocupări ce se vor dezvălui și mai pregnant o dată cu declanșarea ostilităților la sud de Dunăre. Pozițiile marilor puteri denotau însă existența unor disensiuni grave între interesele lor, ceea ce va lipsi de perspectivă survenirea unui consens real și eficace între semnatarele tratatului din 30 martie 1856. Rusia, Austro-Ungaria și, lucru interesant, Franța, au ținut, din rațiuni diferite, să-și apropie, fiecare, inițiativa soluționării imediate, pe cale diplomatică, a conflictului dintre Înalta Poartă și "supușii săi creștini". Deși era de mult convinsă și interesată de inoperativitatea angajamentelor colective ale puterilor, Rusia le invoca prima în noul context, mizând să-și asigure prin această stratagemă platforma politică a intervenției sale sub acoperirea unui "mandat european". Aceleași angajamente le invoca și Franța, în speranța reînvierii timpului când cuvântul său era cel mai ascultat la Constantinopol¹⁵. Și fiindcă din circumspecții lesne penetrabile, cabinetul francez va îndemna pe cel de la Petersburg să facă primul pas pe linia înfiripării unei atitudini concertate a garanților¹⁶, Gorceakov va lua inițiativa întocmirii unor propuneri, înaintea Porții în august 1875, în virtutea cărora o comisie constituită din delegați ai "curților garante" urma să contacteze căpeteniile insurgenților din Bosnia și Herțegovina și să ia act de dorințele acestora, pe care să le prezinte ulterior în scris unui comisar otoman¹⁷. Până aici, nimic ce să contravină normelor contractuale de conduită a garanților. Față de o atare "demonstrație de corectitudine" puterea suzerană nici nu a avut, pe moment, ce obiecta, ea declarându-se de acord cu misiunea delegaților "celor șase". Rezultatele misiunii acestora vor fi însă practic nule, din cauza refuzului insurgenților de a accepta un expedient diplomatic prea puțin conform cu revendicările lor. Fără efect vor rămâne și iradé-le Porții (emanate din "voința spontană și binevoitoare a sultanului") din 2 octombrie și 12 decembrie¹⁸, ca și nota lui Andrassy din 30 decembrie 1875. Singura concretizare a notei cancelarului austro-ungar¹⁹, aprobată de toți garanții (Anglia, doar, formulând rezerve că acceptul său nu echivala cu o raliere la o politică de intervenție activă), va consta într-o nouă iradé a Sublimei Porți (11 februarie 1876)²⁰ care va avea meritul să demonstreze că limbajul politic este posibil de a "suna gol" atunci când nu oferă nici o deschidere spre miezul lucrurilor.

Acuzând eșecul tentativelor primare de liniștire a insurgenților sau de a determina curtea suzerană să recurgă la concesii mai consistente, puterile,

care continuau să fie cel puțin cu numele garante, vor fi nevoite să-și dispună tot mai vizibil atitudinile după alte criterii decât cele indicate de clauzele unor acte politico-diplomatice ajunse literă moartă. Rusia, spre exemplu, va face cu o tot mai mare insistență caz de inevitabilitatea intervenției active, pentru a fi grăbită soluționarea echitabilă a crizei orientale. Convinsă că datele crizei se vor complica și mai mult, curtea de la Petersburg va căuta să tatoneze dispozițiile puterilor interesate, în speță pe cele ale Germaniei și Austro-Ungariei. Încă din decembrie 1875, Gorceakov încercase, la Berlin, să realizeze "o comuniune de opinii" cu Bismarck în legătură cu conduita curților nordice față de complicațiile orientale. Recunoscând că salvagardarea păcii "în spiritul acordurilor monarhilor din 1872" implica "menținerea Alianței celor trei împărați fondată pe o liberă decizie", cancelarul rus nu a obținut de la omologul său german nimic altceva decât promisiunea că Berlinul va susține un acord ruso-austro-ungar²¹. A fost pusă astfel sămânța din care va răsări memorandum-ul de la Berlin (13 mai 1876), elaborat de cancelarii celor "trei împărați", act ce nu se limita la a relua ca atare propunerile notei lui Andrassy, ci preconiza măsuri eficiente în vederea stingerii crizei orientale și a asigurării păcii generale²². Actul celor trei cancelari, supus aprobării cabinetelor de la Paris, Roma și Londra, va întâmpina opoziția ultimului, Disraeli apreclindu-l ca un veritabil program de intruziune în afacerile interne ale Imperiului otoman²³. Se adăuga, în felul acesta, încă un element emergenței "defecțiunii garanțiilor", ce va începe să se contureze cu mai mare claritate în a doua jumătate a anului 1876. Declararea "războiului sfânt" de otomani "atrocitățile" musulmanilor împotriva bulgarilor și a celorlalți insurgenți creștini, intrarea în luptă a Serbiei (30 iunie) și a Muntenegrului (2 iulie) vor întări convingerea "celor mai interesate puteri" (Rusia și Austro-Ungaria) despre oportunitatea înțelegerii lor bilaterale, cu avizul tacit al Germaniei, asupra eventualităților "conflictului balcanic". Cu prilejul întrevederii lui Fr. Joseph cu Alexandru al II-lea la Reichstadt²⁴ - cei doi împărați fiind însoțiți de cancelarii lor - părțile negociatoare își vor face cunoscute intențiile, căutând, pe cât posibil, să și le pună de acord (8 iulie 1876). Dintre punctele de convergență, identificate în cadrul negocierilor ruso-austro-ungare, unul, care ne interesează, rezida în recunoașterea poziției speciale ce revenea României într-un context internațional pe cale să se agraveze și mai mult.

În ritm, dar nu și în concordanță cu atitudinile puterilor garante, se vor derula și luările de poziție ale politicii românești. Împrejurările au impus cabinetului de la București și domnitorului Carol multă circumspecție și discernământ în adoptarea conduitei pe plan extern. Atâta vreme cât puterile garante s-au implicat în diferendele din sudul Dunării pornind de la recunoașterea garanțiilor aplicate Imperiului otoman - "cei șase" solicitând sultanului să-și respecte promisiunile din 1856 referitoare la "libertățile religioase" - România s-a menținut "într-o rezervă desăvârșită"²⁵. A fost vorba de o conduită adoptată pe moment, durabilitatea ei depinzând de

rezultatele misiunii mediatoare a curților garante (august 1875) ca și de audiența externă a "creдинței statornice" a guvernanților conservatori în posibilitatea de a se "realiza năzuința noastră și întări existența noastră națională, fără zguduiri, fără tulburări, în perfectă înțelegere cu Poarta" și cu marile puteri²⁶. Conduita era trasată într-o manieră ce lăsa să transpară concepția membrilor guvernului conservator, după care accesul României la independență trebuia să implice acordul formal al puterilor garante și o reșezare a regimului de garanție colectivă în funcție de statutul de suveranitate deplină a organismului nostru național-statal. Pe măsură, însă, ce va deveni clar că rezistența insurgenților făcea să eșueze tentativa garanților de a merge "pe mâna Porții" în soluționarea "crizei" - eșec ce a provocat "o revoluție" în istoria problemei orientale²⁷ -, oamenii politici de la București vor trebui să scruteze eventualitățile internaționalizării "diferendului balcanic", eventualități care, nefiind preîntâmpinate, puteau să periclitizeze securitatea statului român. La București vor fi încercate evidente temeri sau precauții față de intențiile Rusiei și Austro-Ungariei, ale căror poziții se dovedeau deocamdată departe de a denota vreun consens între cele două curți imperiale²⁸. În capitala României se puteau intui sau deduce, din insinuările consulilor rus și austro-ungar, ca și din "grijile" colegilor lor englez, francez și italian, că va fi prea puțin probabilă o atitudine "de concert", ce "să convingă Poarta", și că nu era exclusă intervenția Imperiului rus. În noiembrie 1875, consulul rus Zinoviev, revenit de la Constantinopol, unde s-a întreținut cu superiorul său direct, Ignatiev, va întreba "sec" miniștrii conservatori: "Ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală?"²⁹. Și în timp ce guvernul Catargiu se va antrena "în multe ședințe" consacrate discuțiilor "asupra gravei întrebări și asupra gravei răspunderi"³⁰, agentul român la Poartă va relata (în decembrie) că, în prezența sa, Ignatiev a declarat demnitarilor otomani că Rusia "va lua ca amanet Principatele dacă turcii vor ocupa Serbia și Muntenegru"³¹. Concluzia care se impunea pentru guvernanții români era că, dincolo de aparențele unei momentane acalmii, criza orientală tindea să se amplifice într-un sens ce făcea total inoperante garanțiile asumate de puteri la 1856 și 1858. Se va considera, de aceea, necesar să fie sondate opiniile marilor cabinete relative la problema recunoașterii neutralității statului român, fapt ce va dicta și cunoscuta notă circulară din 4/16 ianuarie 1876 a premierului L. Catargiu, care deținea și funcția de ministru ad-interim la Externe. În notă, după ce se susținea explicit că neutralitatea României, fără recunoașterea (consacrarea) ei diplomatică, nu putea să fie decât condiționată, era acuzată - lucru demn de reținut - principala carență a tratatului din 1856, anume, dezacordul dintre "ordinea contractată" de "curțile garante" (în problema Principatelor) și soluția reclamată și impusă treptat de acțiunea națională. Se dădea apoi de înțeles că, oricât s-ar face uz, în împrejurările existente, de "pacea Europei", guvernul de la București nu concepea să admită ca salvagardarea acesteia să aibă loc prin sacrificarea

Intereselor fundamentale ale României; de asemenea, că, în eventualitatea încălcării neutralității și lezării integrității sale teritoriale, României nu i-ar rămâne ca alternativă decât lupta armată, cooperând cu puterile dispuse să consimtă la o schimbare radicală a statutului său juridico-politic³².

Deși nu a întrunit calitatea unei comunicări formale - menirea ei fiind aceea de a servi de îndreptar pentru "discuțiile" agenților români în străinătate³³ -, nota lui L. Catargiu a provocat reacții diverse în formă, dar toate defavorabile în conținut. Cei mai mulți dintre oamenii de stat europeni chestionați inclinau "să aprecieze binevoitor" poziția de expectativă (nu de neutralitate recunoscută) a României, dezaproband însă preparativele militare și hotărârea "principatului" de a riposta față de orice tentativă de încălcare a suveranității și integrității sale teritoriale. Cabinetele englez și francez vor opina că existența statului român era condiționată de respectarea legăturilor sale cu Turcia, cărora li se aplica și garanția colectivă a puterilor³⁴, în vreme ce Andrassy și Novikov, ambasadorul rus la Viena, vor exprima, fiecare în parte, "convingerea" guvernelor lor despre "inutilitatea" sporirii cheltuielilor alocate armatei române într-un moment când garanții depuneau eforturi "concertate" în scopul asigurării păcii (susamintita notă a cancelarului austro-ungar fusese tocmai remisă Porții otomane)³⁵. Asemenea sfaturi, în care nu credeau sincer nici cei ce le-au avansat, nu vor putea să aibă, se știe, un ecou deosebit la București. Exigențele împrejurărilor internaționale, în loc să se atenueze, vor exercita o și mai mare presiune asupra factorilor politici români. Realitatea, coroborată cu accentuarea tensiunilor politice interne, va reclama un plus de fermitate în activitatea externă, cerință mai conformă cu concepția de guvernare a liberalilor³⁶. După demisia guvernului conservator (30 martie/11 aprilie), la 27 aprilie/9 mai 1876 se va constitui cabinetul coaliției de la Mazar Pașa, prezidat de Manolache Costache Epureanu, cu M. Kogălniceanu la Externe și cu I.C. Brătianu la Finanțe. Noul guvern își va axa și el politica externă pe principiul neutralității. Dar acestea în condiții noi și cu nuanțări în care regăsim geniul politic al lui Kogălniceanu. Neutralitatea României urma să fie afirmată în contextul în care insurecțiile din Balcani căpătau o deosebită amploare (vor izbucni și revoltele bulgarilor), iar intrarea în luptă a Serbiei și Muntenegrului se înscria în calendarul certitudinilor. Și toate acestea în timp ce demersurile puterilor garante s-au trezit într-un serios impas, pe care inițiativa "curților nordice" (memorandum-ul de la Berlin) a avut darul de a-l confirma și, într-un anumit sens, de a-l accentua. Evaluând cu pătrundere mutațiile survenite în contextul internațional, Kogălniceanu nu va considera că era suficientă doar o continuă, reluctantă și inefficientă sondare a dispozițiilor puterilor garante în problema neutralității României. Ministrul de externe va declanșa o acțiune îndrăzneată prin care va viza nu atât improbabilă recunoaștere formală, de puteri, a neutralității cât o asigurare a acesteia prin exercițiul politic. Programul politic al neutralității va face obiectul notei lui

Kogălniceanu din 16/28 iunie 1876, trimisă direct lui Safvet Pașa (ministrul de externe otoman) și supusă oficial, împreună cu un memoriu consistent, pronunțării puterilor garante. Reacția "înaltele curți" nu se va lăsa prea mult așteptată, ea constând în formularea observației că revendicările cuprinse de nota șefului diplomației românești însemnau un proiect de realizare a independenței³⁷, în contradicție cu clauzele tratatelor cărora li se aplica garanția colectivă³⁸. Era o observație care, deși fondată până la un anumit punct, nu mai putea să convingă guvernarea de la București. De altfel, în "marile capitale" se știa bine, că, dincolo de "exagerările de stil"³⁹ și de "temperamentul său naturalmente iritabil"⁴⁰, Kogălniceanu era omul de stat care avea "chemarea" - experiențele de la 1863-1864 nu puteau fi uitate - să confere politicii externe românești condiția de factor dinamizator și nu de element remorcat la împrejurări. "Limbajul puțin ponderat al documentelor oficiale românești"⁴¹ va genera îngrijorări puterilor despre o posibilă intrare în acțiune a României, gest însoțit de proclamarea independenței sub forma unui fapt împlinit. Cât de departe înțelegeau să meargă miniștrii liberali va reieși limpede din o altă notă a lui Kogălniceanu (20 iulie / 1 august), în care se menționa că "ne este totuși cu neputință să rămânem nepăsători la strigătele de durere ce ne vin de pe malul drept al Dunării", că armata română "freamătă sub jugul disciplinei" și că puterile europene aveau datoria să intervină pentru curmarea "atrocităților" din Balcani⁴². Acest ultim act al mandatului său, din 1876, la Externe, act care "făcea onoare" autorului⁴³, avea ținuta unui bilanț, dar și a unei profecții, a cărei împlinire va surveni după consumarea și a ultimelor speranțe într-o acțiune "de concert" a marilor puteri, în scopul soluționării "crizei orientale".

Constituirea, la 24 iulie/5 august, a "ministerului cel lung" al lui I.C. Brătianu (1876-1888) va corespunde începuturilor celei mai nebuloase etape a desfășurării politico-diplomatice relative la "criza orientală" (etapă ce va dura până la finele anului 1876). Va fi etapa în care pozițiile "marilor cabinete" vor comporta vădite note de duplicitate, și aceasta nu doar din unghiul raportului intenției reale - atitudini formale, ci și din cel al actelor și acțiunilor propriu-zise. Sensibilizată de "atrocitățile bulgare"⁴⁴ și de înfrângerea rapidă și "sângeroasă" a Serbiei, opinia publică va face presiuni asupra cabinetelor europene să grăbească "soluționarea conflictului balcanic". Era un lucru de care vor face caz toate guvernele puterilor garante (inclusiv cel englez), dar fără a exista o comuniune de vederi asupra modalităților de acțiune. Anglia, Austro-Ungaria, Franța și Italia vor începe să admită deschis că nu se mai putea eschiva de a recunoaște că intervenția Rusiei devenea tot mai previzibilă. Cele patru puteri nutreau însă serioase griji față de reluarea unei politici de intervenție unilaterală a Rusiei "în sud-est", pentru a cărei prevenire vor crede de cuviință să nu renunțe la procedura mediilor colective la Poartă. De o atare procedură cabinetul de la Petersburg nu se putea desolidariza, fiind preocupat să nu riște reînnoirea coaliției europene din timpul "războiului Crimeii". Punându-și

însă mari speranțe într-o atitudine de neutralitate binevoitoare a Germaniei, cabinetul țarist va deschide negocieri consacrate, declarat, pregătirii terenului în vederea intervenției sale "în sprijinul coreligionarilor ortodoxi". Țarul Alexandru, aflat la Livadia, în Crîmeea, pentru a supraveghea îndeaproape preparativele forțelor sale militare, va convoca un veritabil stat major diplomatic (Gorceakov, Ignatiev etc.) ce să stabilească direcțiile și modalitățile prin care să se asigure intrarea în război a Rusiei. La fel ca și tatăl său în 1853, Alexandru al II-lea va considera că Rusia trebuia să obțină asentimentul curții habsburgice și "să se înțeleagă" cu Anglia, obiective destul de greu de atins. Întrevederile de la Reichstadt evidențiaseră că asentimentul Vienei nu era încă o deplină certitudine⁴⁵. Apoi, La Livadia, țarul și miniștrii săi, în ciuda insistențelor de a se face "bine înțeleși" de ambasadorul englez Loftus, se vor edifica și de faptul că în optica Lodrei datele "crizei" se dispuneau mult diferit față de cum doreau ei. Pe Tamisa spiritele deveniseră profund sensibilizate la vestea "atrocităților bulgare". Sub presiunea opiniei publice, incitată de Gladstone, cabinetul Disraeli (Beaconsfield) va fi nevoit să recunoască că se impunea să intervină în favoarea "populațiilor insurecționate". Dar aceasta nu prin a sprijini sau a seconda manu militari intervenția rusă, ci prin relansarea acțiunii mediatore a garanților. La 5 octombrie, cabinetul englez va avansa Porții propunerea de a consimți la un armistițiu de șase săptămâni și de a accede la convocarea unei conferințe a semnatarilor tratatului din 1856 de la Paris⁴⁶. În replică, curtea țaristă va încerca să bruscheze lucrurile, căutând să deturneze inițiativa engleză de la menirea sa primordială. La 15 octombrie, țarul va însărcina pe Ignatiev "à parler très haut" la Poartă pentru a grăbi, chipurile, acceptarea "propunerilor engleze", sub amenințarea ruperii legăturilor diplomatice⁴⁷. Se va ajunge la un pas de izbucnirea războiului ruso-turc⁴⁸, care va fi prevenit deocamdată prin aderarea celorlalte puteri la ideea întrunirii conferinței la Constantinopol. Conferința - lipsită practic de obiect încă înainte de a începe - va marca, prin eșecul său, stingerea "jocului dublu" al garanților⁴⁹, a căror dezbinare, accentuându-se, va permite Rusiei să-și pună în aplicare planul de intervenție armată⁵⁰.

Deosebit de interesantă va fi și maniera în care se va raporta România față de atitudinile puterilor garante din a doua jumătate a anului 1876. Până la un punct, aparențele "duplicității" se vor regăsi și în cazul politicii românești. Relevantă, în acest sens, va fi și prezența neutralistului N. Ionescu într-un guvern de acțiune, cum era cel prezidat de I.C. Brătianu. Dacă N. Ionescu, ce deținea portofoliul Externelor, și-a făcut un crez politic din cointeresarea puterilor în legătură cu soluția "garanției speciale de neutralitate"⁵¹, premierul Brătianu, cu avizul domnitorului Carol, va orienta politica guvernamentală în direcția identificării posibilităților realizării imediate a independenței. Lăsând pe seama lui N. Ionescu sarcina de a întreține pe consulii puterilor la București cu pledoariile sale pe tema "garanției speciale de neutralitate"⁵², premierul liberal se va dedica acțiunilor

menite să pregătească intrarea României în arena confruntărilor a căror miză era viitorul configurației politico-teritoriale a întregului "sud-est", cu repercursiuni adânci și asupra destinului Europei centrale. La finele lui august, o delegație guvernamentală, condusă de I.C. Brătianu, va fi primită, la Sibiu, de Fr. Joseph, căruia i-a fost exprimată dorința "de bună vecinătate" a României. Cu acest prilej s-a putut constata că dubla monarhie, deși nu era străină de intențiile Rusiei, considera că existența României era asigurată de garanțiile în vigoare și că cea mai nimerită conduită era neutralitatea⁵³. Cu totul altfel vor fi însă învățămintele ce vor fi trase în urma vizitei premierului român la Livadia, unde va fi însoțit de generalul Slăniceanu (ministrul de război), T. Văcărescu și Singurov. Întrevederile pe care le-a avut cu țarul Alexandru, Gorceakov și Ignatiev vor permite lui Brătianu să se convingă de inevitabilitatea intrării Rusiei în război. Deși la București N. Ionescu declara consulilor puterilor că vizita șefului său de guvern reprezenta doar "un act de curtoazie"⁵⁴, în Crimeea a avut loc un prim schimb oficial de opinii asupra atitudinii ce o va avea România față de declanșarea "războiului sfânt" de Rusia. Fermitatea atitudinii lui I. Brătianu⁵⁵ a fost de natură "să lămurească" pe țar și miniștrii săi că trecerea trupelor ruse prin România nu va fi acceptată la București fără încheierea unei convenții, căreia guvernul liberal și domnitorul Carol țineau să i se confere un caracter politic⁵⁶. În noiembrie vor începe la București, unde va sosi și Nelidov, negocierile relative la încheierea convenției care vor trece aproape șase luni din cauza dificultăților ce le-a presupus "convingerea" diplomaților ruși despre necesitatea preconizării unor clauze referitoare la respectarea individualității și integrității teritoriale (în ființă) a României.

De o înțelegere cu statul român se arăta interesată și Poarta otomană, care va trimite la București, pentru tratative, pe Aii Bey, guvernatorul Tulcei⁵⁷. Va fi o misiune născută moartă, veleitățile curții suzerane făcând imposibilă orice încheiere pozitivă, lucru de care se vor convinge și participanții la conferința de la Constantinopol. Pentru deliberările din capitala otomană vor folosi "de canava"⁵⁸ "prounerile" cabinetului englez, reformulate în noiembrie și care, în condițiile acceptării armistițiului de Poartă, se axau pe două chestiuni: a) statu quo ante bellum în privința Serbiei și Muntenegrului; b) "natura și sistemul administrativ" al "provinciilor răsculate" (Bosnia, Herțegovina și Bulgaria). Erau propuneri asupra cărora subzistau deja disensiuni între garanți, ceea ce a impus ca "cei șase" să se întrunească mai întâi într-o conferință preliminară, ale cărei ședințe (nouă la număr) se vor desfășura între 11 și 22 decembrie. După cei trei, comisii speciale au fost însărcinate cu elaborarea proiectelor privind viitoarea organizare a Bosniei și Herțegovinei, viitorul statut al Bulgariei și încheierea păcii între Turcia, Serbia și Muntenegru⁵⁹, reprezentanții puterilor garante vor izbuti totuși să aducă "canava" conferinței la o formă apropiată de cerințele broderii unui acord. Dând impresia că erau preocupați

de determinarea reușitei misiunii lor, delegații "celor șase" își vor pune și problema unei garanții materiale, care să asigure aplicarea deciziilor ce vor fi luate de conferință. S-a prevăzut, în această privință, ca o forță străină, aparținând unui stat neutru, să însoțească comisia internațională de supraveghere, din care urma să facă parte câte un delegat al fiecărei puteri⁶⁰. Fapt interesant aici, reprezentantul Italiei (Corti) va avansa ideea alcătuitii unei escorte din militari români⁶¹, idee care nu va întruni sufragiile tuturor participanților la dezbateri, fiind preferată soluția unui "corp belgian"⁶². Toate aceste încheieri se vor dovedi însă superflue datorită atitudinii Înaltei Porți, care, în chiar ziua deschiderii conferinței propriu-zise (23 decembrie), va anunța, cu salve de tun, adoptarea celebrei constituții a lui Midhat Pașa⁶³. Deși vor da semne de consternare - nu toți în egală măsură -, reprezentanții puterilor garante vor admite să participe la lucrările celor nouă întruniri ale conferinței (23 decembrie 1876 - 15 ianuarie 1877)⁶⁴, în care vor fi nevoiți să recunoască deschis că misiunea lor mediatoare era lipsită complet de obiect. Ar fi însă greșit să punem eșuarea conferinței doar pe seama atitudinii Porții otomane. Să nu uităm că disensiunile curților garante din preziua deliberărilor de la Constantinopol s-au menținut în timpul și se vor accentua după încheierea negocierilor colective cu demnitarii otomani⁶⁵. Dincolo de semnele unui posibil acord, sperat în timpul întrunirilor preliminare, conferința de la Constantinopol nu a făcut decât să consfințească, prin eșecul său, "defecțiunea" puterilor garante. Față de poziția refractară a guvernului otoman "cei șase" ar fi trebuit, în numele obligațiilor lor contractuale, subsumate atitudinii "solidare și indivizibile", să nu renunțe la acțiunile menite soluționării conflictului dintre Înalta Poartă și "supușii săi creștini" ca un casus garantiae. Rechemându-și delegații de la conferința eșuată și admitând intervenția unilaterală a Rusiei, marile puteri vor demonstra, în fapt, că și în "afacerile orientale" politica lor încetase să se mai conformeze normelor "concertului european".

Evidența "defecțiunii" garanțiilor va contribui la "netezirea" căii intervenției Rusiei, dar nu va simplifica cu nimic situația României⁶⁶. Profund nemulțumiți și îngrijorați de veleitățile Porții otomane⁶⁷ și fără a mai spera într-o intercesiune constructivă a puterilor garante, oamenii politici de la București vor acuza și faptul că nici pozițiile particulare ale "marilor cabinete" nu denotau, în cazul nici unuia, intenții reale de a asigura existența statului român. Majoritatea puterilor garante își reit erau "sfaturile" ca România să se mențină "într-o totală rezervă" și să nu încheie convenția cu Rusia. Doar de la Berlin vor fi primite unele "îndemnuri" în legătură cu realizarea unei înțelegeri româno-ruse, ce să stipuleze condițiile trecerii trupelor țariste⁶⁸. Un sprijin efectiv din partea Germaniei era însă o eventualitate cu totul exclusă, știute fiind la București "canoanele" politiciii bismarckiene față de "complicațiile orientale", ca și pretențiile celor de la Berlin în "afacerea răscumpărării căilor ferate"⁶⁹. În etapa marilor decizii (proclamarea și consacrarea prin jertfă a Independenței) politica românească

va resimți din greu "abandonul Europei". Referindu-se la acest fapt, consulul rus, baronul Stuart, va declara lui M. Costache Epureanu că "este demonstrat că Europa vă abandonează, că tratatul de la Paris nu mai are valoare. Nu puteți conta decât pe noi..."⁷⁰.

Pentru a conta pe Rusia, trebuia să fie încheiată convenția, negocierile pe marginea conținutului acesteia fiind impulsionate de I.C. Brătianu, preocupat "să smulgă" cabinetului țarist acceptul pentru inserarea clauzei referitoare la respectarea individualității și integrității teritoriale ale statului român. Era o clauză ce se impunea cu necesitate, chiar dacă premierul român și domnitorul Carol încercau și ei îndoilei în privința respectării de Rusia a angajamentului pe care să fie semnat. Cei doi știau însă foarte bine că Rusia nu mai putea fi oprită de la intervenția armată. Acordul ruso-austro-ungar de la Budapesta (ianuarie 1877) și protocolul de la Londra (martie, același an) vor oferi Rusiei toate atuurile de a se erija în "mandatară morală" a unei "misii civilizatoare și umanitare" în sudul Dunării. Iar de acest lucru va trebui să se țină seama și la București, pentru a nu se risca "apropierea orei pericolului"⁷¹. În consecință, la 4/16 aprilie 1877 va fi semnată convenția româno-rusă care, în ciuda prevederilor sale, nu va feri statul român de complicații externe, îndeosebi de încordarea raporturilor cu Imperiul Romanovilor. Trupele țariste vor trece Prutul fără o notificare prealabilă a acestui lucru și înainte de aprobarea convenției de cele două Camere de la București. În același timp, Turcia, acuzând trecerea Prutului de trupele ruse, va pretinde României, "în puterea" articolului 26 al tratatului de la Paris și a convenției din 19 august 1858, să "colaboreze militar" cu Abdul Cherim, comandantul armatelor turcești "trimise spre nord" pentru asigurarea apărării "teritoriului Principatelor" (Moldo-Vlahiei)⁷². Ofuscată, la vestea încheierii convenției româno-ruse, Înalta Poartă "va destitui" agentul român la Constantinopol și va recurge la "acte de provocare" de-a lungul Dunării. Statului român nu-i rămânea decât "să renunțe" la ceea ce Kogălniceanu denumea "frumoasa floare fără culoare și miros a neutralității"⁷³ și să se considere în stare de război cu Turcia (29 aprilie/10 mai). Despre toate acestea vor fi anunțate și puterile garante, prin circulara ministrului de externe român din 2/14 mai 1877, act care se voia o justificare a încheierii convenției cu Rusia și o explicare a cauzelor și sensului stării de război cu Turcia. Concluzia care era lăsată, subtil, să reiasă din cuprinsul circularii viza oportunitatea independenței României. Atitudinea "înaltelor curți" părănd să probeze și în al doisprezecelea ceas "valoarea îndoielnică" a regimului de garanție colectivă, va fi însă departe de a proba un "răspuns concentrat", corespunzător așteptărilor românilor. Drept urmare, la 9 mai 1877 independența de stat va fi proclamată printr-un act de energie națională, ce va avea ținuta unui mare fapt împlinit. "Ordinea garantată" în privința părții române va fi complet eludată. Pentru a mai conferi vreo rațiune dănuirii calității lor de garante, puterile ar fi trebuit să consacre în colectiv independența României. Or, "cei mari" vor crede de

cuviință să recunoască "mai târziu" și condiționat noul statut juridic internațional al statului român⁷⁴. Acceptând "sfârșitul în tăcere" al garanțiilor lor colective, cabinetele europene "vor lăsa" statul român să suporte "duritatea"⁷⁵ raporturilor cu Rusia, putere care va refuza să-l trateze ca aliat și care, încălcând un act semnat de ea însăși (convenția din 4/16 aprilie), va pretinde să reîncorporeze imperiului său sudul Basarabiei.

Permițând Rusiei să declanșeze războiul împotriva Turciei, "defecțiunea" garanțiilor va face ca România să se trezească singură⁷⁶, prinsă "la mijloc", pe de o parte; de intervenția și pretențiile teritoriale ale puternicului vecin de la răsărit, iar pe de alta, de "furia" Porții otomane. Fără a i se acorda noi garanții, care să se raporteze la independența și integritatea sa teritorială, România va fi nevoită⁷⁷ să participe, în condițiile prezentate pe larg în literatura de specialitate, la un război ce a necesitat un mare efort material și uman, război care va fi merit să consacre definitiv "neatârnamarea noastră" față de Turcia și să "ne asigure", totodată, individualitatea politico-statală față de Rusia⁷⁸. Asemenea mobiluri au justificat "decizia gravă" a guvernului și domnitorului Carol, ca armata română "să treacă Dunărea" chiar și în condițiile în care cabinetul țarist (încrezător, inițial, într-un război "scurt și glorios")⁷⁹ refuza să accepte cererea factorilor decizionali de la București privitoare la o cooperare militară, în baza unui acord formal⁸⁰. Concursul armatei române va fi solicitat, se știe, mai târziu (la 18/30 iulie) printr-o telegramă a marelui duce Nicolae, în calitatea acestuia de comandant militar. Și cu toate că acțiunile "armatei noastre" vor întruni din plin condiția de "forță aliată"⁸¹, România se va vedea nu numai nedreptățită, ci și amenințată de maniera în care se vor derula actele ce au premers și consfințit încheierea păcii.

Situația externă a României de la finele anului 1877 și din prima jumătate a celui următor se va dovedi cu mult mai complicată decât cum a fost la 1870-1871, fiind comparabilă cu cea din interstițiul noiembrie 1917-octombrie 1918 sau cu cea din vara anului 1940. Pacea de la 1878, pentru care "ostașii noștri" și-au vărsat sângele, va fi precedată și circumstanțiată de desfășurări politico-diplomatice ce nu vor ține decât într-o prea mică măsură seama de drepturile României. Referindu-se la acest fapt, Mihail Kogălniceanu va sublinia, în cunoscutul său memoriu⁸², prezentat în fața congresului de la Berlin, că "perioada negocierilor ne-a fost mai puțin propice decât soarta armelor". Va fi o constatare făcută în deplină cunoștință de cauză și cu evidente accente de amărăciune de românul Kogălniceanu, care, în calitatea sa de ministru de externe, a fost "la curent" cu preludiile și actele încheierii păcii. O pace care, mai ales în "faza ei ruso-otomană" a fost deosebit de amenințătoare pentru România. Cabinetul de la Petersburg, refuzând să recunoască statului român calitatea de cobeligerant și de participant la negocierile cu turcii⁸³, a insistat și a obținut să fie inserate în cuprinsul preliminarilor de la Adrianopol (31 ianuarie 1878) și al tratatului de la San-Stefano (3 martie 1878) clauzele ce preconizau raptul sudului

Basarabiei - România fiind "despăgubită" cu un alt teritoriu național (Dobrogea) - și dreptul de "trecere" (prin România) pentru trupele țariste, ce urmau să asigure, timp de doi ani, securitatea "Bulgariei mari". Încordarea raporturilor româno-ruse va atinge punctul culminant, spre "iritarea" cabinetului țarist, care va amenința cu "dezarmarea armatei prințului Carol"⁸⁴ sau cu ocuparea capitalei de trupele imperiale (fiind întocmită, în acest sens, o proclamație către bucureșteni)⁸⁵. Pentru "a degaja România de situația echivocă și anormală în care se găsea", guvernul de la București își va pune speranțele într-o eventuală recunoaștere a reprezentării sale la viitorul congres european, în privința întrunirii căruia marile puteri își tatonau, deja, "reciproc", pozițiile⁸⁶. Într-o notă circulară din 3/15 februarie - imediat după semnarea preliminarilor ruso-otomane de la Adrianopol - Kogălniceanu încercase o convingătoare pledoarie în favoarea admiterii României la "conferința europeană". În notă se specifica, între altele, că România, conservându-și individualitatea în condiții deosebit de critice și consacrandu-și independența prin sacrificiile ostașilor săi, a demonstrat "son aptitude réelles de vivre de sa vie propre et... son entière capacité à entrer de plein pied dans la grande famille européenne"⁸⁷. În vederea motivării cererii ca României să-i fie recunoscută calitatea de negociatoare a păcii, guvernul de la București vor invoca și exemplul Greciei, care, sprijinită de Anglia, solicitase și ea să fie admisă la viitorul "for european"; or, va arăta același Kogălniceanu, într-o altă circulară, "noi (România) avem mai multe drepturi ca Grecia de a fi admiși... noi avem mai multe de apărut la congres"⁸⁸.

În ciuda evidențelor, invocate de Kogălniceanu, România nu va fi admisă cu vot deliberativ la congresul de pace de la Berlin (iunie-iulie 1878). Se va permite doar ca primul ministru I.C. Brătianu și ministrul de externe, M. Kogălniceanu, "să pledeze" pentru cauza României în fața plenului congresului, la 1 iulie. Delegații României vor fi însă doar "auziți" nu și "ascultați", intervențiile lor fiind acceptate - ca și votul adunărilor ad-hoc de la 1857 - cu titlu consultativ, nu deliberativ. Tratatul aplicat României la congresul din capitala Germaniei a fost pus, de regulă, pe seama intereselor sau pretențiilor pe care marile puteri le aveau față de România: Rusia - să nu i se conteste reanexarea sudului Basarabiei; Germania - să se dea deplină satisfacție "supușilor" ei în "afacerea răscumpărării căilor ferate române"; Franța, Anglia, Italia, Austro-Ungaria și Germania - să li se dea curs favorabil cererilor lor referitoare la modificarea articolului 7 din constituția României, de o manieră ce să deschidă perspectiva "emancipării populației evreiești". Pe lângă toate acestea, atitudinile "înaltelor curți" au fost dictate și de rivalitățile grave dintre ele. Spre deosebire de congresul din 1856, care s-a desfășurat sub semnul unei "concordii", fie ea și de circumstanță, întrunirea diplomatică din iunie-iulie 1878 de la Berlin se va situa sub semnul "confruntărilor nedisimulate"⁸⁹. Din dezbinarea lor, evidențiată și de conferința de la Constantinopol (decembrie 1876 - ianuarie

1877), "cei șase" nu-și vor mai reveni. Din momentul în care Rusia a recurs la "intervenția unilaterală", fiecare "mare cabinet", în parte și nu prin consens formal cu celelalte, va susține că "viitoarea pace" era de competența tuturor părților semnatare ale tratatului din 30 martie 1856⁹⁰. Dar aceasta nu pentru a determina o reșezare și o reasigurare "de concert" a "ordinei orientale", ci, pur și simplu, pentru a fi dejucate intențiile Rusiei de a impune, de una singură, în avantajul său, modificările configurației politico-teritoriale a sud-estului european⁹¹. Intuind acest lucru, curtea de la Petersburg "va forța" semnarea tratatului cu Turcia (San-Stefano), care, prin felul cum era conceput și urma să fie aplicat, amintea de cel de la Adrianopol (1829).

Pătrunzând, la rândul lor, mobilurile politicii țariste, celelalte puteri vor incrimina conținutul și calitatea juridică a tratatului de la San-Stefano. Anglia, îndeosebi, se va arăta dispusă să recurgă la calea armelor, căutând să obțină, chiar și cu "argumentul banilor", concursul militar al Austro-Ungariei⁹². "Alianța celor trei împărați" era pe punctul de a fi complet compromisă de perspectiva reînfripării "coalitiei europene" de la 1854, fapt ce va impune Germaniei să iasă din "tăcerea sa maiestoasă"⁹³ și să joace un rol de arbitru în vederea prevenirii unui conflict general. Berlinul va determina, mai întâi, cabinetul de la Petersburg să recunoască facultatea unui "for european" de a se pronunța asupra păcii⁹⁴. Apoi, Bismarck, ce-și anunțase încă de la 19 februarie intenția de a fi "un samsar cinstit", își va pune în joc întreaga sa "capacitate de mediator" pentru a "convinge" cabinetul de la Londra - "presat", de "pornirile belicoase" ale publicului englez⁹⁵ - să nu recurgă la "argumentul fatal", războiul⁹⁶. Intercesiunea cabinetului german va face posibilă derularea preliminarilor întrunirii congresului de pace, dar aceasta fără a se presupune, ca la 1855-1856, stabilirea unor "baze", acceptate de toate părțile "în drept" să delibereze asupra viitorului tratat. La 1878, "drumul spre pace" va fi punctat de acordurile bilaterale între marile puteri (mai întâi, între principalele rivale, Rusia și Anglia, încheiat la 30 mai în capitala britanică; apoi, la 6 iunie, între Anglia și Austro-Ungaria, după ce, la 4 iunie, cabinetul londonez realizase "o lovitură măiastră", prin încheierea acordului secret cu Poarta otomană, referitor la insula Cipru)⁹⁷. Dar, deși au făcut posibilă întrunirea congresului, acordurile menționate nu au consfințit înțelegeri reale între părțile ce le-au angajat. Acordul ruso-englez, spre exemplu, a constatat într-o luare reciprocă de cunoștință despre intențiile pe care fiecare dintre cele două puteri le avea⁹⁸, dorința afișată, că vor depune toate eforturile pentru a se înscrie pe calea înțelegerilor, servind doar imperativului, însușit, de asemenea, reciproc, de a se preveni dezvăluirea unor resorturi adânci, ce amenințau să agraveze și mai mult raporturile internaționale.

Disensiunile grave dintre puteri vor face ca fiecare dintre acestea să-și rezerve, încă înainte de deschiderea deliberărilor de la Berlin "deplina libertate de apreciere și de acțiune"⁹⁹. Bismarck, ce urma să fie președintele

"forumului diplomatic european", va arăta explicit că "nu voia să recunoască competența congresului de a decide prin majoritate, deoarece acesta nu era menit să reprezinte un tribunal și nici un colegiu (da dieser kein Tribunal und auch kein seine Mitglieder verpflichtendes Kollegium), ci doar o reuniune liberă (eine freie Vereinigung) a semnatarilor anumitor acte europene, în scopul inițierii unui acord asupra problemei orientale"¹⁰⁰. Cu alte cuvinte, cancelarul german anticipa că reuniunea diplomatică de la Berlin nu se va situa sub auspiciile "concertării" și ale asumării de "angajamente colective" de părțile contractante. Va fi o reuniune ale cărei lucrări vor avansa lent în medias res și aceasta fiindcă puterile participante nu vor consimți ca "înainte de a fi abordate detaliile, să se înceapă printr-o discuție generală", de principiu¹⁰¹. La insistențele lui Bismarck, se va acorda prioritate unor "detalii", cum ar fi delimitările teritoriale, care "să fie separate de chestiunile de autonomie și de garanții"¹⁰²; se va recurge, pentru desfășurarea lucrărilor, "la sistemul de două lecturi" ("au système des deux lectures"), prima după procedura parlamentară, cu rol clarificator, iar a doua pentru a face cunoscute "redactările definitive"¹⁰³ - sistem ce va presupune ca realizarea "acordurilor" să nu depindă atât de "deliberările în plen" cât de "aranjamentele" perfectate de "părțile direct interesate", între ședințele congresului. Imprimându-li-se o asemenea manieră de desfășurare, lucrările congresului se vor concretiza în încheierea unui tratat redus, ca valoare practică, la sine însuși, fără a lega contractanții prin angajamente viitoare în scopul garantării în colectiv a aplicării lui. Problema asumării unor angajamente de contractanți, privitoare la aplicabilitatea tratatului, o vor ridica, în ședința din 9 iulie, Gorceakov și Șuvalov, diplomația rusă mizând să-și apropie "o misiune europeană în Orient", în nota celei franceze din 1856. Propunerea rusă, referitoare la asumarea de noi garanții¹⁰⁴ va întâmpina însă refuzul reprezentanților la congres, îndeosebi al lui Bismarck, care va susține că fiecare parte contractantă se va îngriji de respectarea clauzelor contractate, fără implicarea unor "măsuri coercitive", dictate de "comunitatea puterilor". În loc de concluzie, cancelarul german va declara că întrunirea diplomatică în curs "nu va putea să facă decât o operă umană, supusă slăbiciunilor omenești"¹⁰⁵. Iar aceste "slăbiciuni", raportate la condiția politică de mare putere, se vor exprima, în cazul Germaniei, ca și în al celorlalte părți contractante ale tratatului de la Berlin, printr-un deosebit apetit de a-și satisface sau acorda interesele pe seama statelor și popoarelor mici "din sud-est". Acestea din urmă vor resimți din plin asperitățile reazășărilor de pe eșcherul "marii politici", realitate ce se va dezvălui, în toată complexitatea sa, și prin prisma exemplului oferit de România, ai cărei emisari "pe lângă congres" (I.C. Brătianu și M. Kogălniceanu) vor avea ocazia să (re)constate că aranjamentele de la "masa verde a tratativelor" sunt dictate nu de "forța dreptului", ci de "dreptul forței".

Întâmpinați de "jena generală"¹⁰⁶ a participanților la congresul din capitala Germaniei, cei doi foști deputați în adunarea ad-hoc a Valahiei și,

respectiv, în cea a Moldovei vor expune punctul de vedere românesc¹⁰⁷. În mod firesc ei nu vor mai pune problema plasării statului român sub incidența unui regim de garanție exprimat doar de voința marilor puteri. Garanția reală a existenței României rezida în consolidarea independenței, act de identitate care o îndreptăța să se înscrie între statele ce se bucurau de calitatea de subiect de drept internațional. Pătruns adânc de acest adevăr, Kogălniceanu va ține, înainte de a-și fi prezentat memoriul, să evoce rațiunea fundamentală și suportul forței morale ce au asigurat, în ciuda tuturor asperităților, triumful cauzei române, marele om de stat declarând că "nous ne sommes que des paysans du Danube; nous écrivons ce que nous voulons dire, et nous ne venons qu'avec l'intention de défendre les droits de notre malheureux pays..."¹⁰⁸. Sunt cuvinte care, prin antiteză, vizau și o acuză la adresa faptului că independența României, deși era prevăzută de tratatul în curs de perfectare, urma să fie recunoscută unilateral și condiționat de fiecare dintre puterile semnatare. Era acuzată ultima - dar nu și cea mai puțin gravă - inadvertență a conduitei "de garante" a puterilor în "chestiunea română". Tratatul politico-diplomatic aplicat României reflecta, prin prisma unui caz particular, turnanta ce se definea în evoluția relațiilor internaționale la cumpăna deceniilor VIII și IX ale secolului trecut. El semnifica, totodată, intrarea în istorie a experiențelor "concertului european" în complexa problemă română.

NOTE

1. A.J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, London, Oxford University Press, 1984, p. 228.
2. Ibidem, p. XIX, 228 și urm.
3. Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 141.
4. Cum se știe, Congresul de la Viena și tratatele din 1814-1815 au consacrat "interesele generale" și au promovat "Concertul european"; vezi Gh. Cliveti, *România și "Concertul european". 1815-1878*, în *România în istoria universală*, vol. II/1, Iași, 1987, pp. 249-278.
5. P. Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, pp. 81-87; T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856-1866*, București, 1944, passim.
6. Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, ASTRA, 1945, p. 12 și urm.
7. Vezi N. Adăniloae, *Independența națională a României*, București, 1986, pp. 201-264.
8. *Războiul neatârării 1877-1878*, București, 1927; N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927; R.V. Bossy, *Politica externă a României între anii*

- 1873-1880 privită de la agenția diplomatică din Roma, București, 1928; *Independența României*, București, 1977; *Independența, lupta milenară a poporului român*, Iași, 1977; C. Căzănișteanu, M. Ionescu, *Războiul neatrânării României 1877-1878*, București 1977; C. Corbu, 1877-1878. *Războiul național și popular al românilor pentru independență deplină*, București 1977; N. Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București 1977 etc.
9. N. Iorga, op.cit., p. 107 și urm.
  10. *Memoriile Regelui Carol I. De un martor ocular*, voi. VIII, București, 1911, p. 14 și urm.
  11. Comitetele revoluționare ale bulgarilor activau și pe teritoriul României; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei*, București, 1968, passim; Idem, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, pp. 182-191.
  12. În 1870, Poarta otomană a recunoscut, la insistențele Rusiei, exarhatul religios al Bulgariei.
  13. *Memoriile Regelui Carol I*, vol. IX, p. 24.
  14. A. Lajusan, *L'alerte diplomatique du printemps de 1875*, în "Revue d'histoire moderne", 1926, pp. 368-389.
  15. La 20 august 1875, Decazes comunica ambasadorului francez la Petersburg, Le Flo, că "La France a devancé les Puissances dans cette politique d'apaisement". *Documents diplomatiques français, lère série*, (1871-1900), vol. II, Paris, 1930.
  16. Ibidem
  17. A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. II, Paris, 1891, p. 481.
  18. Ibidem.
  19. În nota redactată de Andrassy (remisă Divanului otoman la 30 ianuarie 1876) era exprimată opinia că Turcia trebuia să recurgă la reforme pentru a scoate Bosnia și Herțegovina din "situația morală și materială în care se aflau". Erau propuse, ca reforme: libertatea religioasă, abolirea arendării impozitelor, întrebuițarea unei părți din venituri pentru "îmbunătățiri locale" și instituirea unei adunări locale (jumătate creștini - jumătate musulmani) cu misiunea de a supraveghea la îndeplinirea concesiilor promise de Înalta Poartă prin iradé-le din 2 octombrie și 12 decembrie 1875., Ibidem, p. 484; A.J.P. Taylor, op.cit., p. 234.
  20. Ibidem.
  21. În acest sens, deosebit de interesante sunt remarcile făcute de Bülow într-o depeșă din 8 decembrie 1875, adresată lui Alvensleben (la Petersburg), în care regăsim o nouă precizare a faptului că "Liga celor trei împărați" reflecta doar un modus vivendi al "curților nordice" și nu reprezenta o alianță formală (obligatorie). Ministrul german susținea că ar fi declarat lui Gorceakov că Germania s-ar ralia unui aranjament ruso-austro-ungar, dar că, atâta vreme cât cele două puteri nu vor

ajunge să se pună de acord "nous (Germania) ne pourrions certes pas participer à une action commune dans l'esprit de l'une et contre le tendance de l'autre. La situation n'était pas la même que si trois parties avaient à prendre une décision à la majorité, car il est la volonté l'hypothese sur laquelle repose la fiction juridique que la volonté est la volonté de l'unanimité". La politique extérieurement de l'Allemagne. 1870-1914, vol. II, Paris, 1927, p. 278 și urm.

22. Memorandumul, adoptat la insistențele cabinetului rus, exprima intenția implicării active a puterilor în diferendele dintre Poartă și supușii ei creștini. Formulând "dorințele insurgenților", cele trei "curți nordice" solicitau o suspendare a ostilităților pe două luni, ele avertizând că, în caz contrar, "va deveni necesar să determine prin acțiunea lor diplomatică sancționarea unei înțelegeri în vederea unor măsuri eficiente, care vor fi reclamate în interesul păcii generale"; apud Histoire générale. Du IV-e siècle à nos jours (publ. sous la direction de Ernest Lavisse et Alfred Rambaud), t. XII, Le monde contemporain (1870-1900), Paris, 1901, p. 460.
23. A.J.P. Taylor, op.cit., p. 236 și urm.
24. Întrevederile de la Reichstadt nu s-au concretizat în încheierea unei convenții oficiale, ci s-au finalizat într-o înțelegere verbală "asupra căreia s-au luat două serii de note, destul de rău redactate și care se contrazic în anumite puncte". Înțelegerea viza realizarea unei acțiuni comune ruso-austro-ungare pentru restabilirea statu-quo-ului în Serbia, în eventualitatea victoriei otomanilor asupra "principatelor insurecționate". În caz de înfrângere a Porții, se prevedea că Serbia, Muntenegru și Austro-Ungaria își vor împărți între ele Bosnia și Herțegovina, Rusia obținând, "în compensație", sudul Basarabiei și regiunea Batum în Armenia. Părțile negociatoare se angajau totodată să nu îngăduie formarea unui mare stat slav în Peninsula Balcanică, admitând că Bulgaria, Rumelia și Albania puteau să devină "state autonome". Tessalia și Creta urmau să revină Greciei, în timp ce Constantinopolului i se rezerva statutul de "oraș liber". Acordul urma să fie ținut în secret. Vezi N. Corivan, Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877, București, 1984, p. 292; E. Diaconescu, Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877), în "Analele Academiei Române", Memoriile secțiunii istorice, seria III, t XXV, p. 46 și urm.
25. N. Corivan, op.cit., p. 296.
26. V. Boerescu c Inacu Ghica (la Constantinopol), 9 august 1875; Documente. Independența României, voi. I/2, București, 1977, p. 12.
27. A.J.P. Taylor, op.cit., p. 232.
28. Despre acest lucru, Carol I scria tatălui său: "Aici întreabă reprezentantul Austriei ce o să facem în cazul unei ocupații a țării de către trupele rusești, aici ne sondează reprezentantul rusesc, spre a vedea dacă avem încredere în Austria. Amândouă ne conjură însă să

- nu facem nici un pas grăbit. Atât unul cât și altul doresc pacea pentru că unul nu îngăduie celuilalt rezolvarea chestiei orientale". *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 35.
29. Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, 1925, p. 82; vezi și N. Adăniloae, op.cit., p. 116.
30. *ibidem*.
31. *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VIII, p. 36.
32. Comentând nota lui L. Catargiu, într-o scrisoare către Carol Anton, domnitorul României specifică: "nu se poate tăgădui că noi suferim de nesiguranță... și suntem expuși tuturor primejdiilor... Aceasta e o nouă dovadă despre necesitatea de a se face în România o a doua Belgie, spre a fi apărată de astfel de atacuri samavolnice"; cf. *Ibidem*.
33. *Ibidem*.
34. Într-o telegramă c. Des Michels, Paris, 24 ianuarie 1876, ducele Decazes arăta "que du moment où les liens attachent à la Turquie se relachent, les sécurités résultant pour eux (românii) des traités s'affaiblissent dans la même proportion". *Documente. Independența României*, vol. II/1, p. 120 și urm.
35. Novikov c. Gorceakov, Viena, 30 ianuarie / 11 februarie 1876. *Ibidem*, p. 118-120.
36. La 29 ianuarie / 10 februarie, Lascăr Catargiu trimisese o nouă circulară, în care se dădeau instrucțiuni agenților români să declare că statul român nu are nici o intenție războinică și că e hotărât să rămână pe poziția neutralității, N. Corivan, op.cit., p. 300.
37. În acest sens, Zinoviev va raporta la 22 iunie/4 iulie 1876 lui Giers că "nici în circulară, nici în memoriu ministrul Kogălniceanu nu folosește cuvântul independență, dar caracterul unor revendicări ale sale arată foarte clar că el are intenția să obțină pentru țară dreptul de stat suveran"; M.M. Zalâskin, *Vneșneea politika Rumâni i rumâno-ruskie otnoșenia 1875-1878*, Moskva, 1974, p. 107.
38. Nota lui Kogălniceanu cuprindea următoarele revendicări: 1) recunoașterea individualității statului român și a denumirii de România; 2) admiterea reprezentantului său în corpul diplomatic; 3) asimilarea supușilor români din Turcia situației celorlalți supuși străini și recunoașterea dreptului de judecată a infracțiunilor lor de către agenții diplomatici români; 4) inviolabilitatea teritoriului român și delimitarea insulelor Dunării; 5) încheierea cu Imperiul otoman a unei convenții de extrădare a răufăcătorilor; 6) recunoașterea pașaportului român; 7) fixarea graniței între România și Turcia la gurile Dunării pe talvegul brațului principal al fluviului. N. Corivan, op.cit., p. 307.
39. Fava c. Melegari, București, 8 iulie 1876, *Independența României. Documente*, vol. II/1, p. 137 și urm.
40. Raindre c. Decazes, București, 1 iulie 1876, *Ibidem*, p. 149.
41. Fava c. Melegari, București, 7 iulie 1876, *Ibidem*, p. 135.

42. Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, vol. 1/2 București, 1954, p. 292.
43. N. Iorga, Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic și românul, București (f.a.), p. 129.
44. Un rol deosebit din sensibilizarea opiniei publice l-au avut articolele lui Gladstone din "Daily News", publicate într-o broșură cu titlul Atrocitățile bulgare (Bulgarian Horrors).
45. A.J.P. Taylor, op.cit., p. 238.
46. A. Debidour, op.cit., vol. II, p. 495.
47. Ibidem, p. 496.
48. A.J.P. Taylor, op.cit., p. 238 și urm.
49. Intuind bine resorturile "jocului dublu" al "marilor cabinete", Bismark va nota pe o circulară a lui Gorceakov din 9 noiembrie 1876: "Qui parle Europe à tort. Notion géographiques... fiction insoutenable"; cf. Histoire des relations internationales, (publ. sous la direction de Pierre Renouvin), vol. VI, Le XIX-e siècle, 2-e partie: De 1871 à 1914. L'Apogée de l'Europe, Paris Hachetté, 1954, p. 14.
50. A.J.P. Taylor, op.cit., p. 239.
51. D. Berindei, Cucerirea independenței României (1877-1878), București, 1967, p. 32.
52. Ibidem.
53. Memoriile Regelui Carol I, vol. VIII, p. 83.
54. Mansfield c. Derby, București, 19 octombrie 1876, Independența României. Documente, vol. II/1, p. 196 și urm.
55. Imediat după întoarcerea de la Livadia, I.C. Brătianu va relata domnitorului Carol despre faptul că țarul și miniștrii săi i-au declarat că războiul era inevitabil; că Gorceakov a pretins României să permită trecerea trupelor rusești, acceptând doar ideea unei convenții militare; că el (Brătianu) ar fi invocat atitudinea celorlalte puteri garante, punând problema că "înțelegerea" româno-rusă să fie "lămurită și garantată"; că, iritat de această poziție, cancelarul rus a pretins ca trecerea trupelor rusești să fie permisă fără nici o obiecțiune, "astfel Rusia se va raporta la tratatele după care Moldova și Valahia fac parte integrantă din teritoriul turcesc și va înainta fără nici o considerațiune". Față de această amenințare, premierul român a replicat cu promptitudine, declarând că războiul dus de Rusia pentru eliberarea creștinilor "nu va fi fericit... să înceapă cu zdrobirea unei armate creștine". Fermitatea premierului Brătianu va determina pe Gorceakov să revină asupra amenințărilor. În final, cancelarul rus va declara că "de va fi război, o să ne înțelegem. România nu va avea de aici decât de câștigat", declarație căreia Brătianu îi va aduce completarea: "înțelegerea e cu totul în interesul ambelor state; eu sunt gata oricând să discut afacerea mai de aproape" (premierul liberal se gândea, desigur, la încheierea unei convenții româno-ruse cu caracter

- politic). Memoriile Regelui Carol I, vol. VIII, p. 84 și urm. Mansfield c. derby, București, 12 decembrie 1876 în Documente. Independența României, vol. II/1, p. 229 și urm.
56. Ibidem.
57. Mansfield c. Derby, București, 20 ianuarie 1877. Documente. Independența României, vol. II/1, p. 262 și urm.
58. Das Staatsarchiv, voi. 31, Leipzig, 1877, p. 270 (Procesul verbal al primei ședințe preliminară).
59. Ibidem, pp. 279-282 (Procesul verbal al celei de-a patra ședințe preliminară).
60. Ibidem.
61. Ibidem. Propunerea a fost respinsă pe motivul că acceptarea ei ar fi lovit în demnitatea Înaltei Porți.
62. Ibidem.
63. Ibidem, pp. 304-316.
64. Ibidem, vol. 31, pp. 317-370 și vol. 32, Leipzig, 1877, pp. 1-41.
65. În preziua conferinței unii "diplomați europeni" și-au exprimat speranța că "acțiunea unită a Marii Britanii și Rusiei ar putea avea o imensă pondere la Poartă". Elliot c. Derby. Constantinopol, 10 decembrie 1876; în Ibidem, vol. 31, p. 310 și urm. Disensiunile ruso-englize se vor dovedi însă prea grave pentru ca să fi fost posibil un acord real; A.J.P. Taylor, op.cit., p. 241 și urm.
66. În perioada anterioară și în timpul lucrărilor conferinței de la Constantinopol, guvernul român a inițiat diverse acțiuni menite să tatoneze pozițiile puterilor. C.A. Rosetti și I. Ghica au fost trimiși în misiune la Paris și Londra (vezi N. Corivan, op.cit., p. 316 și urm.). La Constantinopol va fi trimis D. Brătianu, care va remite participanților la conferință un Memoriu privitor la neutralitatea României (Memorandum on the Neutrality of Romania); în Das Staatsarchiv, vol. 31, pp. 349-351.
67. Adoptarea constituției otomane, din care reieșea că România era socotită printre "provinciile privilegiate" ale imperiului (art.1), va provoca o vie reacție din partea cercurilor politico-guvernamentale și ale opiniei publice românești. În dezbaterile parlamentare (22-23 decembrie) I.C. Brătianu va declara, în aplauzele deputaților, că niciodată "sabia lungă a lui Baiazet și Mohamet n-a putut să pătrundă până în munții României, unde cutează astăzi să străbată Midhat pașa cu constituțiunea lui" (vezi N. Adăniloae, op.cit., p. 139). Guvernul liberal va protesta oficial față de prevederile constituției otomane ce atingeau suveranitatea României, cerând Porții o dezmințire formală. Nu va putea fi admisă soluția unei declarații a lui Safvet pașa, în termenii următori: "Principatele, care fac parte integrantă din Imperiul otoman, nu sunt atinse de Constituțiune". Memoriile Regelui Carol I, vol. IX, pp. 17-19.

68. Kronprinzul "va sfătui" pe Carol I, într-o scrisoare că "dacă se face război, atunci cred că cel mai bun lucru... este ca (România) să nu se apere serios de pretențiile rusești, însă nici să le favorizeze, ci să se raporteze la datoriile sale față de Poartă ca la niște datorii de bună cuviință și să se păzească de a se ciocni cu forța, care poate sosi mai curând de la nord decât de la turci" (Memoriile Regelui Carol I, vol. VIII, p. 94). La rândul său, Bismarck "va sfătui" pe domnitor că România "ar face bine" să lase trupele rusești să treacă, pe baza unei convenții, "decât să se dea pradă Rusiei". Ibidem, vol. VIII, p. 69.
69. C. Botez, D. Urmă și I. Siizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977, p. 88-90.
70. Documente. Independența României, vol. II/1 (Introducere), p. XXVII.
71. Memoriile Regelui Carol I, vol. IX, p. 41 și urm.
72. N. Iorga. Războiul pentru independența României, p. 73.
73. Ibidem, p. 75.
74. Ibidem, p. 107 și urm.
75. În legătură cu atitudinile marilor puteri față de proclamarea independenței și față de participarea României la războiul împotriva Turciei, vezi, mai recent, studiul profesorului Gh. Platon, *Independența României și puterile europene. reacții și atitudini, în Români în istoria universală*, vol. II/1, pp. 279-301.
76. Memoriile Regelui Carol I, vol. IX, p. 96 și urm.; vol. X, p. 3 și urm.
77. Ibidem, vol. X, p. 3.
78. Constantin Vărnăv-Liteanu, agentul României la Berlin, consemna, într-un raport din 16/28 mai 1878, c.M. Kogălniceanu, că "noi am luat armele mai puțin pentru a scăpa de suzeranitatea ușoară a Porții decât pentru a nu cădea sub jugul unei aspre dominații (a Rusiei)"; în Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu relative la războiul independenței României (publicate de V. Kogălniceanu), vol. I, fasc. 1, București, 1893, p. 143; apud Gh. Platon, op.cit., p. 280.
79. România în relațiile internaționale. 1899-1939, Iași, 1980, p. 271.
80. Gh. Platon, op.cit., p. 284.
81. M. Kogălniceanu c. baronul Stuart, 23 ianuarie 1878; în Acte și documente din corespondența ... lui M. Kogălniceanu, vol. I, fasc. 1, p.20; cf. Gh. Platon, op.cit., p. 284.
82. Textul memoriului - în I Documenti diplomatici italiani, Seconda serie, 1870-1896, vol. X, Roma, pp. 257-259.
83. România în relațiile internaționale, pp. 280-284.
84. Față de o asemenea amenințare, Kogălniceanu va notifica guvernului țarist răspunsul domnitorului Carol: "O armată care a luptat la Plevna în fața împăratului Alexandru II va putea fi nimicită, însă nu se va lăsa niciodată dezarmată". Cf. Gh. Platon, op.cit., p. 292.
85. Ibidem.

86. În legătură cu relațiile dintre marile puteri din perioada premergătoare congresului de la Berlin, vzi W.N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, London, 1938, pp. 1-25.
87. Cf. România în relațiile internaționale, p. 285.
88. Cf. *Ibidem*, p. 290 și urm.
89. Referindu-se la "dispozițiile reciproce" ale principalilor exponenți ai "marii politici", din perioada Congresului de la Berlin, diplomatul rus Orlov va consemna că marile puteri "sont comme des voyegeurs inconnus les uns aux autres et qui se trouvent par hazard dans un compartiment de chemin de fer; ils s'observent, et si l'un d'eux met la main à sa poche, le voisin vérifie son revolver pour pouvoir tirer le premier"; cf. *Histoire des relations internationales*, t. VI, p. 13.
90. Motiv pentru care România ca și Grecia sau Serbia, nu va fi admisă cu vot deliberativ la Congres.
91. Vezi A.J.P. Taylor, *op.cit.*, pp. 247-250.
92. *Ibidem*, p. 244.
93. *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VIII, p. 86.
94. Menabrea c. Corti, Londra, 22 aprilie 1878; în I. Documenti diplomatici italieni, S.s. vol. X, p. 86 și urm.
95. R.W.Seton-Waston, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, New York, 1972, pp. 272-287.
96. *Die Diplomatischen Akten des Auswärtiges Amtes 1871-1914*, Bd. 1/1. *Die Bismarck Epoche 1871-1890*, Berlin, 1923, pp. 54-57.
97. România în relațiile internaționale, p. 288 și urm.
98. *Die Diplomatischen Akten*, Bd. 1/1, pp. 57-61.
99. Răspunsul lui Gorceakov la o circulară a marchizului Salisbury (1 aprilie 1878); în I Documenti diplomatici italieni, S.s., vol. X, p. 55.
100. *Die Diplomatischen Akten*, Bd. 1/1, p. 56.
101. De Launay c. Cairoli, Berlin, 17 iunie 1878, în I Documenti diplomatici italieni, S.s., vol. X; p. 181.
102. *Ibidem*, p. 182.
103. *Ibidem*, p. 183.
104. Propunerea plenipotențiarilor ruși - anexată la depeșa lui De Launay c. Cairoli, Berlin, 10 iulie 1878, în *Ibidem*, p. 312 și urm.
105. De Launay c. Cairoli, Berlin, 9 iulie 1878; *Ibidem*, p. 304 și urm.
106. N. Iorga, *op.cit.*, p.159.
107. În memoriul prezentat în fața participanților la congres, M. Kogălniceanu va da expresie "dorințelor și drepturilor țării": 1) respectarea individualității și integrității teritoriale ale României; 2) teritoriul românesc să nu servească de trecere trupelor ruse pe timpul ocupației Bulgariei; 3) România să reintre în posesiunea gurilor Dunării și a Insulei Șerpilor; 4) România să primească o indemnizație de război proporțională cu forța militară angajată în luptele din sudul Dunării; 5) deplina și definitivă recunoaștere a independenței.

Ministrului de externe român și premierul I.C. Brătianu vor arăta că de respectarea "dorințelor" menționate va depinde și încrederea României în valabilitatea tratatelor internaționale". (I Documenti diplomatici italiani, S.s. vol. X, pp. 257-260).

108. Vezi relatarea lui De Launay c. Cairoli, Berlin, 1 iulie 1878, în *Ibidem*, p. 254.